

УДК 343.9:504.05(477)(045)

DOI 10.32782/cuj-2025-1-5

Данилевська Юлія Олександрівнакандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач докторантури

Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-1893-8473

Сибірцева Людмила Сергіївна

аспірантка кафедри кримінального права та криміналістики

Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0009-0006-7322-5763

«ЕКОЛОГІЧНА КАТАСТРОФА» ЯК ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 441 КК УКРАЇНИ

У статті досліджуються доктринальні підходи до розуміння поняття «екологічна катастрофа» як ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України. Наведено погляди вітчизняних дослідників щодо цього питання. Узагальнення їх визначень екологічної катастрофи дозволяють зробити висновок, що дослідники використовують оціночні поняття, які також потребують додаткового тлумачення: велика площа території; суттєве обмеження; істотні негативні зміни; велика за масштабами аварія; тяжкі наслідки; стійкі або незворотні негативні зміни; надзвичайно небезпечне проживання; глобальний негативний вплив; серйозна, масштабна та довготривала шкода.

Установлено, що визначення «екологічна катастрофа» відсутнє в будь-якому нормативно-правовому акті. Зазначається, що лише Кодекс цивільного захисту України надає визначення поняттю «катастрофа», яке використовується для тлумачення змісту таких понять як «надзвичайна ситуація» та «небезпечна подія».

Звернуто увагу, що автори проєкту КК України у статті про екоцид відмовилися від словосполучення «екологічна катастрофа», замінивши його на терміни довгострокова та масштабна шкода з тлумаченням такої шкоди у глосарії проєкту.

Запропоновано замінити у ст. 441 КК України словосполучення «екологічна катастрофа» на поняття «надзвичайна екологічна ситуація» в контексті Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації». Під надзвичайною екологічною ситуацією слід розуміти надзвичайну ситуацію, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави. Негативні зміни в навколишньому природному середовищі – це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

Ключові слова: екологічна катастрофа, екоцид, кримінальне правопорушення, бланкетна диспозиція, навколишнє природне середовище.

Danylevska Yu. O., Sybirtseva L. S. "Environmental disaster" as a sign of the objective side of criminal offense provided for by art. 441 of the Criminal Code of Ukraine

The article examines doctrinal approaches to understanding the concept of "an ecological disaster" as a sign of a criminal offense provided for by Art. 441 of the Criminal Code of Ukraine. The view points of domestic researchers on this issue are given. Summarizing their definitions of an ecological disaster allows us to conclude that researchers use evaluative concepts that also require additional interpretation: a large area of the territory; significant limitation; significant negative changes; a large-scale accident; severe consequences; persistent or irreversible negative changes; extremely dangerous place of residence; a global negative impact; serious, extensive and lasting damage.

It was established that the definition of "an ecological disaster" is absent in any normative legal act. It is noted that only the Code of Civil Protection of Ukraine defines the concept of "a disaster", which is used to interpret the meaning of such concepts as "an emergency situation" and "a dangerous event".

It is noted that the authors of the project of the Criminal Code of Ukraine in the article on ecocide abandoned the phrase "an ecological catastrophe", replacing it by the terms long-term and large-scale damage with the interpretation of such damage in the glossary of the project.

It is proposed to replace the phrase "an ecological disaster" in Art. 441 of the Criminal Code of Ukraine, by "an emergency environmental situation" in the context of the Law of Ukraine "On the Zone of Emergency Environmental Situation". An emergency ecological situation should be understood as an emergency situation in which negative changes in the natural environmental surrounding have occurred in a separate area, requiring the use of emergency measures by the state. Negative changes in the natural environmental surrounding are the loss, depletion or destruction of certain natural complexes and resources as a result of excessive pollution of the natural environment, a destructive influence of natural forces and other factors that limit or exclude the possibility of human life and economic activity in these conditions.

Key words: ecological disaster, ecocide, criminal offence, blanket disposition, natural environmental surrounding.

Вступ. Кримінальний кодекс України в статті 441 закріплює одне із найнебезпечніших правопорушень – екоцид, який розглядається як кримінальне правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Відповідно до зазначеної кримінально-правової норми, під екоцидом слід розуміти «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу». Аналіз диспозиції цієї статті свідчить, що екологічна катастрофа розглядається як обов'язкова ознака об'єктивної сторони екоциду – наслідок кримінального правопорушення. Зауважимо, що в Кримінальному кодексі України, крім ст. 441, поняття екологічна катастрофа використовується ще 4 рази: у ст. 42 «Діяння, пов'язане з ризиком», у ст. 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, у ст. 253 «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» та у ст. 361 «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, елек-

тронних комунікаційних мереж». Крім цього, у ст. 416 використаний термін катастрофа для позначення наслідку порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів. У вказаній нормі катастрофа розглядається як один із видів тяжких наслідків.

Разом із цим, у кримінальному законодавстві не надається визначення поняття «екологічна катастрофа» чи «катастрофа» та не розкривається його зміст за допомогою будь-яких ознак. Тож маємо приклад кримінально-правової норми з бланкетною диспозицією.

Матеріали та методи. Кримінальну відповідальність за екоцид розглядали Р.В. Вереша, А. Зубайр, В.М. Киричко, О.В. Ковтун, Л.Я. Коритко, А.М. Кучера, О.П. Кучинська, М.П. Куцевич, Є.В. Лащук, В.К. Рибачек, А.М. Ришелюк, О.О. Сурілова, М.І. Хавронюк, О.В. Шамсутдінов, О.М. Шуміло та інші. У своїх роботах дослідники сформулювали окремі важливі положення щодо кримінальної відповідальності за екоцид, проте не приділили достатньої уваги поняттю екологічної катастрофи. Звернення до наукових доробків в інших галузях права, зокрема, екологічному, також свідчить про не розробленість зазна-

ченого поняття. Методологічною основою дослідження є сукупність методів та прийомів наукового пізнання, серед яких: логічний метод, системно-структурний метод, порівняльно-правовий метод.

Метою статті є дослідження поняття «екологічна катастрофа» та формулювання пропозицій щодо визначення цього поняття як наслідку екоциду.

Результати. У межах цього дослідження, будемо виходити з того, що бланкетна диспозиція в статті Особливої частини Кримінального кодексу України – це структурний елемент заборонної кримінально-правової норми, який безпосередньо лише абстрактно називає або описує окремі ознаки складу злочину, а для їх конкретизації відсилає (прямо чи опосередковано) до приписів інших галузей права, що можуть бути формалізовані у нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах та правових звичаях, і які виступають додатковою нормативною підставою кримінально-правової кваліфікації [19, с. 45]. У Рішенні Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000 (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) надається таке визначення бланкетної диспозиції: «Бланкетна диспозиція кримінально-правової норми лише називає або описує злочин, а для повного визначення його ознак відсилає до інших галузей права. Основна особливість бланкетної диспозиції полягає в тому, що така норма має загальний і конкретизований зміст. Загальний зміст бланкетної диспозиції передається словесно-документною формою відповідної статті Особливої частини КК України і включає положення інших нормативно-правових актів у тому вигляді, в якому вони сформульовані безпосередньо в тексті статті. Саме із загальним змістом бланкетної диспозиції пов'язане визначення кримінальним законом діяння як злочину певного виду та встановлення за нього кримінальної відповідальності. Конкретизований зміст бланкетної диспозиції передбачає певну деталізацію відповідних положень інших нормативно-правових актів, що наповнює кримінально-правову норму більш конкретним змістом» [15].

Як зазначалося вище, термін «екологічна катастрофа» є вживаним у кримінальному законодавстві України, однак визначення цього поняття відсутнє в будь-якому нормативно-правовому акті. Лише Кодекс цивільного захисту України надає визначення поняттю «катастрофа». З урахуванням того, що цей законодавчий акт регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, пожеж та інших небезпечних подій.... (ст. 1) [5], вважаємо, що визначення катастрофи, яке в ньому надається може бути взято до уваги для тлумачення екологічної катастрофи в контексті ст. 441 КК України.

Так, Кодекс цивільного захисту України визначає «надзвичайну ситуацію» як обстановку на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загинувших і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності (п. 24 ч. 1 ст. 2 Кодексу).

Під небезпечною подією розуміється подія, у тому числі катастрофа, аварія, пожежа, стихійне лихо, епідемія, епізоотія, епіфітотія, яка за своїми наслідками становить загрозу життю або здоров'ю населення чи призводить до завдання матеріальних збитків (п. 25 ч. 1 ст. 2).

У п. 19 ч. 1 ст. 2 цього Кодексу закріплено поняття «катастрофа», яке визначається як велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків [5]. У свою чергу, п. 4 зазначеної статті визначає, що аварія – це небезпечна подія техногенного характеру, що спричинила ураження, травмування населення або створює на окремій території чи території суб'єкта господарювання загрозу

життю або здоров'ю населення та призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи спричиняє наднормативні, аварійні викиди забруднюючих речовин та інший шкідливий вплив на навколишнє природне середовище [5]. У розглядуваному документі визначення «іншої події, що призводить до тяжких наслідків» відсутнє.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що термін «катастрофа» у Кодексі цивільного захисту України використаний для тлумачення таких понять як «надзвичайна ситуація» та «небезпечна подія».

Звернемося до тлумачення поняття «екологічна катастрофа», яке пропонується на доктринальному рівні. У першу чергу зазначимо, що Словник української мови дає визначення «катастрофа» як раптового лиха, події з тяжкими трагічними наслідками; знищення, загибель, руйнація [4]. У Великій українській енциклопедії визначено, що екологічна катастрофа – це негативна зміна екологічної рівноваги до стану зникнення умов існування живого організму, популяції, виду, біосфери. Здебільшого швидка, руйнівна, незворотна подія, пов'язана з нанесенням шкоди екосистемам і біологічному різноманіттю, що супроводжується загибеллю біоти (включно з людьми) [1]. В енциклопедії сучасної України під екологічною катастрофою розуміють надзвичайну кризову екологічну ситуацію локального, регіонального або глобального масштабу, що становить значну неочікувану загрозу для суспільства. При цьому, екологічні катастрофи призводять до повного порушення екологічної рівноваги в екосистемах, масової загибелі організмів, мають несприятливі екологічні, економічні і соціальні наслідки для регіонів [2].

Автори науково-практичних коментарів до ст. 441 КК України пропонують такі визначення екологічної катастрофи: особливо тяжкі наслідки, які повинні визначатися в кожному конкретному випадку з урахуванням певних критеріїв: 1) велика площа території, на якій відбулися несприятливі зміни в навколишньому середовищі; 2) суттєве обмеження

або виключення життєдіяльності людини або життя рослин чи тварин на певній території; 3) тривалість несприятливих змін у навколишньому середовищі або їх невідворотність; 4) істотні негативні зміни в екологічній системі, наприклад, зникнення окремих видів тварин або рослин, зміна кругообігу речовин або інших біологічних процесів, які мають значення для екосистеми в цілому (В.М. Киричко) [8, с. 994]; велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків для природного середовища (наприклад, надзвичайно великі за площами поширення лісові пожежі, катастрофічне затоплення місцевості, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів унаслідок надмірного забруднення довкілля, що обмежує або виключає можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах) (Є.В. Лашук) [11, с. 1028]; стійкі або незворотні негативні зміни у навколишньому середовищі, внаслідок яких стає неможливим або надзвичайно небезпечним проживання населення і ведення господарської діяльності на певній території (А.М. Ришелюк) [10, с. 123].

М.П. Куцевич, досліджуючи у 2007 році міжнародні та національні аспекти кримінальної відповідальності за екоцид на дисертаційному рівні, дійшов висновку, що оскільки в чинному (на 2007 рік – Ю. Д., Л. С.) регулюючому законодавстві України поняття «екологічна катастрофа» змінено на поняття «надзвичайна екологічна ситуація», є доцільним заміна поняття «екологічна катастрофа» на поняття «надзвичайна екологічна ситуація» і в ст. 441 КК України [9, с. 79].

С.М. Мохончук вважає, що екологічна катастрофа як наслідок екоциду завжди пов'язана з глобальним негативним впливом на навколишнє середовище як сферу існування людини в будь-якому районі Землі чи на планеті в цілому [16, с. 300].

Розглядаючи перспективи встановлення юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо екоциду, О.М. Шуміло пропонує під екологічною катастрофою розуміти відповідну ситуацію, коли настають чи можуть настати незворотні зміни довкілля, які викли-

кали повну втрату природних об'єктів або їх частин, і створення в результаті цих змін неможливих умов проживання для людей і погіршення їх здоров'я [18, с. 110].

У межах дисертаційного дослідження «Міжнародно-правовий захист від природних та техногенних катастроф» Ахмад Зубайр наводить аналогічне запропонованому вище В.М. Киричком [8, с. 994] визначення екологічної катастрофи [3, с. 160].

О.В. Шамсутдінов, розглядаючи обов'язкові ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, робить висновок, що у вітчизняному законодавстві відсутнє визначення «екологічної катастрофи», і вважає, що вчинення екоциду у третій формі спричинює ситуацію, коли виникає висока ймовірність реалізації серйозної, масштабної та довготривалої шкоди довкіллю [17, с. 198].

Л.Я. Коритко та А.М. Кучера визначають екологічну катастрофу як надзвичайно швидко і тому небезпечно деструкційну/незворотню зміну умов навколишнього середовища глобального чи локального масштабу, яка пов'язана з нанесенням величезної шкоди навколишньому середовищу, загибеллю рослин, тварин і людей [6, с. 42].

Наведені визначення екологічної катастрофи дозволяють зробити висновок, що дослідники використовують оціночні поняття, які також потребують додаткового тлумачення: велика площа території; суттєве обмеження; істотні негативні зміни; велика за масштабами аварія; тяжкі наслідки; стійкі або незворотні негативні зміни; надзвичайно небезпечне проживання; глобальний негативний вплив; серйозна, масштабна та довготривала шкода.

Звернення до проєкту Кримінального кодексу України свідчить, що відповідальність за екоцид передбачена у ст. 11.5.6. Екоцид. М.І. Хавронюк сформулював диспозицію норми, описаної у цій статті, таким чином: «Особа, яка з метою спричинити довгострокову та масштабну шкоду використала будь-які засоби для зміни динаміки, складу чи структури довкілля, включаючи біосферу, літосферу, гідросферу і атмосферу, або для зміни космічного простору....».

У глосарії проєкту КК України пропонуються такі визначення: довгострокової шкоди довкіллю – шкода довкіллю у виді масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу або радіаційного чи хімічного забруднення, за якої повернення пошкоджених природних ресурсів до їхнього попереднього стану відбувається понад рік; масштабної шкоди довкіллю – шкода довкіллю, яка має місце на площі понад сто квадратних кілометрів або понад десять кубічних кілометрів, поєднана з тяжкою майновою шкодою [7]. Закріплення у проєкті КК України визначення понять, які використовуються при описі кримінальних правопорушень, видається доцільним кроком.

Як бачимо, автори проєкту КК України у статті про екоцид відмовилися від словосполучення «екологічна катастрофа», замінивши його на терміни довгострокова та масштабна шкода з тлумаченням такої шкоди. Зауважимо, що терміни «довгострокова шкода» та «масштабна шкода» не використовуються у чинному КК України, утім вживані у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, у тому числі у переліку діянь, які утворюють воєнні злочини, зокрема: умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою [14].

З огляду на викладене, вважаємо, що заслуговує на підтримку пропозиція М.П. Куцевича щодо заміни у ст. 441 КК України словосполучення «екологічна катастрофа» на поняття «надзвичайна екологічна ситуація», для тлумачення останньої необхідно звернутися до Законів України від 25 червня 1991 року № 1264 «Про охорону навколишнього природного середовища» [13] та від 13 липня 2000 року №1908 «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [12].

Так, відповідно до вказаних Законів, надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості ста-

лися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави [12; 13]. У свою чергу, негативні зміни в навколишньому природному середовищі – це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах [12; 13].

Висновки. Дослідивши поняття «екологічна катастрофа» як ознаку кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, з урахуванням позицій науковців та положень регулюючого законодавства, пропонуємо замінити у ст. 441 КК України розглядуване поняття на термін «надзвичайна екологічна ситуація». Така термінологічна заміна сприятиме однаковому тлумаченню диспозиції ст. 441 КК України з урахуванням положень регулюючого законодавства та правильній кваліфікації діянь за цієї статтею.

Література

1. Велика українська енциклопедія. *Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»*. URL: <http://surl.li/abizcr> (дата звернення: 17.01.2025).
2. Зербіно Д. Д. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. URL: <https://esu.com.ua/article-11031> (дата звернення: 17.01.2025).
3. Зубайр А. Міжнародно-правовий захист від природних та техногенних катастроф : дис. ... докт. філос. : 293 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 220 с.
4. Катастрофа. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980)*. URL: <https://sum.in.ua/s/katastrofa> (дата звернення: 17.01.2025).
5. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс від 02 жовт. 2012 № 5403-VI. URL: <https://goo.su/ewfgru> (дата звернення: 17.01.2025).
6. Коритко Л.Я., Кучера А.М. Порушення екологічних прав людини в Україні в період воєнного стану (на прикладі Каховської катастрофи). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2024. Вип. 81. Ч. 1. 2024. С. 40-46.
7. Кримінальний кодекс України (проект). Контрольний текст проекту (станом на 01.08.2024 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-standom-na-01-08-2024.pdf> (дата звернення: 17.01.2025).
8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 2 : Особлива частина. Харків : Право, 2013. 1040 с.
9. Куцевич М.П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 274 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1360 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального-кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
12. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13.07.2000 р. № 1908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text> (дата звернення: 17.01.2025).
13. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 17.01.2025).
14. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Міжнародний документ від 17 лип. 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 17.01.2025).
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000. Справа № 1-3/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 39. С. 77.
16. Турлова Ю.А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 466 с.

17. Шамсутдінов О.В. Екоцид: кримінально-правовий аналіз обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення. С. 187–204. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/386/10645/22195-1?inline=1> (дата звернення: 17.01.2025).

18. Шуміло О.М. Перспективи встановлення юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо екоциду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 106–112.

19. Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / наук. ред. В.О. Навроцький. Луганськ: ЛДУВС, 2011. 432 с.

References

1. Velyka ukrainska entsyklopediia [Great Ukrainian encyclopedia]. *Derzhavna naukova ustanova "Entsyklopedychne vydavnytstvo"*. Retrieved from: <http://surl.li/abizcr> [in Ukrainian].

2. Zerbino, D. D. (2010). *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine] / redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. K.: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-11031> [in Ukrainian].

3. Zubair, A. (2023). *Mizhnarodno-pravovyi zakhyst vid pryrodnykh ta tekhnohennykh katastrof* [International legal protection against natural and manmade disasters]. *Doctoral thesis for an academic degree of the Doctor of Philosophy*. Odesa [in Ukrainian].

4. Katastrofa [Catastrophe]. *Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk (1970–1980)*. Retrieved from: <https://sum.in.ua/s/katastrofa> [in Ukrainian].

5. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy vid 02.10. 2012 No 5403-VI [Code of Civil Protection of Ukraine dated October 2, 2012]. Retrieved from: <https://goo.su/ewfgry> [in Ukrainian].

6. Korytko, L.Ia., & Kuchera, A.M. (2024). Porushennia ekolohichnykh prav liudyny v Ukraini v period voiennoho stanu (na prykladi Kakhovskoi katastrofy) [Violations of human environmental rights in Ukraine during the period of martial law (example of the Kakhov disaster)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya PRAVO*. Vyp. 81. Ch. 1. S. 40–46 [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy (proiekt). Kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 01.08.2024 roku) [Criminal Code of Ukraine (draft). Control text of the project (as of August 1, 2024)]. Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-standom-na-01-08-2024.pdf> [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar (2013) [The Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary] : u 2 t. / Yu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin ta in. ; za zah. red. V.Ia. Tatsiia, V.P. Pshonky, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. 5-te vyd., dopov. T. 2 : Osoblyva chastyna. Kharkiv : Pravo. 1040 s. [in Ukrainian].

9. Kutsevych, M.P. (2007). Kryminalna vidpovidalnist za ekotsyd: mizhnarodnyi ta natsionalnyi aspekty [Criminal responsibility for ecocide: international and national aspects]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

10. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (2018) [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. 10-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv: VD «Dakor» [in Ukrainian].

11. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (2016) [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. D.S. Azarov, V.K. Hryshchuk, A.V. Savchenko [ta in.]; za zah. red. O.M. Dzhuzhi, A.V. Savchenka, V.V. Chernieia. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy «Pro zonu nadzvychnoi ekolohichnoi sytuatsii» vid 13.07.2000 No 1908-III [Law of Ukraine «On Emergency Ecological Situation Zone» dated July 13, 2000]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text> [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha» vid 25.06.1991 No 1264-XII [Law of Ukraine «On Environmental Protection» dated June 25, 1991]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [in Ukrainian].

14. Rymtskyi Statut Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu: Mizhnarodnyi dokument vid 17.07.1998. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].

15. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 58 Konstytutsii Ukrainy, statei 6, 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro zvorotnu diu kryminalnoho zakonu v chasi) vid 19 kvitnia 2000 roku № 6-rp/2000. Sprava № 1-3/2000 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 46 People's Deputies of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of Article 58 of the Constitution of Ukraine, Articles 6 and 81 of the Criminal Code of Ukraine (case of retroactive effect of the criminal law in time)] (2000). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 39. S. 77. [in Ukrainian].

16. Turlova, Yu. A. (2018). *Protydiia ekolohichnii zlochynnosti v Ukraini: kryminolohichni ta kryminalno-pravovi zasady* [Combating environmental crime in Ukraine: criminological and criminal law principles]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Shamsutdinov, O.V. *Ekotsyd: kryminalno-pravovy analiz oboviazkovykh oznak skladu kryminalnoho pravoporushennia* [Ecocide: a criminal-legal analysis of mandatory elements of a criminal offense]. S. 187–204. Retrieved from: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/386/10645/22195-1?inline=1> [in Ukrainian].
18. Shumilo, O.M. (2021). *Perspektyvy vstanovlennia yurysdyksii mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo ekotsydu* [Prospects of determining the International criminal court jurisdiction regarding ecocide]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. Vyp. 5. S. 106–112 [in Ukrainian].
19. Yarenko, H.Z. (2011). *Blanketni dyspozytsii v statyakh Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Blanket dispositions in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine] : monohrafiia / nauk. red. V.O. Navrotskyi. Luhansk: LDUVS [in Ukrainian].